

**KORXONALARDA MOLIYAVIY NATIJALARNI STATISTIK
BAHOLASH VA TAHLIL QILISH**

Aminov Aziz Rashidovich

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi

Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi

Moliyaviy resurslarni boshqarish

boshqarmasi bosh hisobchisi

aziz003bfa@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisdan korxonalar moliyaviy natijalarini statistik baholash va tahlil qilishning nazariy-amaliy jihatlari yoritilgan. Korxona faoliyatida foyda, daromad, xarajat, rentabellik, likvidlik va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarini statistik usullar asosida o'rganish muhim ahamiyatga ega. Tezisdan dinamik tahlil, taqqoslama tahlil, o'rtacha miqdorlar, nisbiy ko'rsatkichlar, indeks usuli va korrelyatsion tahlil kabi usullarning moliyaviy natijalarini baholashdagi o'rni asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: korxona, moliyaviy natija, statistik tahlil, foyda, xarajat, rentabellik.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaning barqaror faoliyat yuritishi, avvalo, uning moliyaviy natijalari bilan belgilanadi. Korxona qanchalik ko'p mahsulot ishlab chiqarmasin yoki xizmat ko'rsatmasin, agar uning faoliyati yakunida yetarli darajada foyda shakllanmasa, bunday faoliyat iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanmaydi. Shu sababli korxonalar moliyaviy natijalarini faqat buxgalteriya hisobi orqali qayd etish yetarli emas, balki ularni statistik usullar yordamida baholash va chuqur tahlil qilish zarur.

Moliyaviy natijalar deganda korxonaning muayyan davr davomidagi daromadlari, xarajatlari, foydasi yoki zarari, rentabellik darajasi hamda iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tushuniladi. Xalqaro moliyaviy hisobot yondashuvida ham daromad va xarajalar korxona moliyaviy holatining asosiy shakllantiruvchi elementlari sifatida qaraladi⁸⁴. Shu bois moliyaviy natijalarini statistik tahlil qilish orqali korxonaning o'tgan davrdagi holati, hozirgi iqtisodiy imkoniyatlari va kelgusidagi rivojlanish tendensiyalarini aniqlash mumkin.

Korxonalar moliyaviy natijalarini statistik baholashning asosiy vazifasi faoliyat natijalarini raqamlar asosida xolis baholashdan iborat. Bunda birinchi navbatda daromadlar va xarajalar tarkibi, foyda miqdori, sof foydaning o'zgarish sur'ati, mahsulot tannarxi, ishlab chiqarish hajmi va rentabellik

⁸⁴ International Accounting Standards Board. *Conceptual Framework for Financial Reporting*. London: IFRS Foundation, 2018.

ko'rsatkichlari o'rganiladi. Mazkur ko'rsatkichlar alohida-alohida tahlil qilinganda muayyan ma'lumot beradi, biroq ular o'zaro bog'liq holda statistik baholanganda korxona faoliyati haqida aniqroq xulosa chiqarish imkoniyati paydo bo'ladi.

Moliyaviy natijalarni tahlil qilishda dinamik qatorlar muhim o'rin tutadi. Masalan, korxonaning 3–5 yillik sof foyda ko'rsatkichlari tahlil qilinsa, foydaning o'sish yoki pasayish tendensiyasi aniqlanadi. Bunda mutlaq o'sish, o'sish sur'ati va qo'shimcha o'sish sur'ati hisoblanadi. Agar korxonaning foydasi yillar davomida o'sib borsa, bu uning moliyaviy imkoniyatlari kengayib borayotganini ko'rsatadi. Ammo foydaning o'sishi xarajatlarning keskin ko'payishi hisobiga yuz bergan bo'lsa, bunday holat ijobiy baholanmaydi. Shuning uchun statistik tahlilda faqat natija emas, balki natijaga ta'sir etuvchi omillar ham hisobga olinadi⁸⁵.

Korxona moliyaviy natijalarini baholashda nisbiy ko'rsatkichlardan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. Masalan, rentabellik ko'rsatkichi foydaning xarajatlar yoki aktivlarga nisbatini ifodalaydi. U quyidagicha hisoblanadi:

$$R = F / X \times 100\%$$

Bu yerda **R** — rentabellik darajasi, **F** — foyda, **X** — xarajatlar yoki aktivlar qiymati. Ushbu ko'rsatkich korxona har bir so'm xarajatdan qancha foyda olayotganini ko'rsatadi. Shu sababli rentabellik faqat foyda miqdorini emas, balki korxona resurslaridan foydalanish samaradorligini ham ifodalaydi.

Statistik baholashda o'rtacha miqdorlar ham muhim hisoblanadi. Masalan, korxonaning oylik daromadlari keskin o'zgarib tursa, yillik o'rtacha daromadni aniqlash orqali umumiy holat baholanadi. Biroq faqat o'rtacha ko'rsatkich bilan cheklanish to'g'ri emas. Chunki ayrim oylarda yuqori daromad, boshqa oylarda esa past daromad kuzatilishi mumkin. Shu sababli dispersiya, standart og'ish va variatsiya koeffitsiyenti kabi ko'rsatkichlar orqali moliyaviy natijalarning barqarorlik darajasi ham baholanadi.

Korxonalarda moliyaviy natijalarni tahlil qilishda taqqoslama tahlil usuli ham keng qo'llanadi. Bunda korxonaning joriy yildagi natijalari o'tgan yilgi ko'rsatkichlar, reja ko'rsatkichlari yoki shu sohadagi boshqa korxonalar natijalari bilan solishtiriladi. Masalan, korxonaning sof foydasi 2023-yilda 500 mln so'm, 2024-yilda esa 650 mln so'mni tashkil etgan bo'lsa, mutlaq o'sish 150 mln so'mga teng bo'ladi. O'sish sur'ati esa quyidagicha aniqlanadi:

$$T = 650 / 500 \times 100 = 130\%$$

Bu natija korxona sof foydasi 30 foizga oshganini ko'rsatadi. Ammo bunday o'sishning sabablari alohida tahlil qilinishi kerak. Foyda ishlab chiqarish hajmining ortishi, mahsulot narxining o'sishi, xarajatlarning kamayishi yoki boshqa omillar hisobiga yuzaga kelgan bo'lishi mumkin.

⁸⁵ Sheremet A.D. *Analiz i diagnostika finansovo-xozyaystvennoy deyatel'nosti predpriyatiya*. Moskva: INFRA-M, 2019.

Indeks usuli ham korxona moliyaviy natijalarini baholashda samarali usullardan biridir. Ushbu usul orqali mahsulot hajmi, narx, tannarx va foyda o'zgarishlarining umumiy natijaga ta'siri aniqlanadi. Masalan, mahsulot sotishdan tushgan daromadning o'sishi har doim ham ishlab chiqarish hajmining ortganini bildirmaydi. Ayrim holatlarda daromad mahsulot narxining oshishi hisobiga ham ko'payishi mumkin. Shu sababli indeks tahlili moliyaviy natijalarni yuzaki emas, balki omilli asosda baholash imkonini beradi⁸⁶.

Moliyaviy natijalarni statistik tahlil qilishda korrelyatsion-regression tahlil usulidan foydalanish ham muhim. Bu usul foydaga ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlashga yordam beradi. Masalan, ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, mahsulot tannarxi va sotish narxi korxona foydasiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Korrelyatsion tahlil orqali qaysi omil foydaga kuchliroq ta'sir qilayotgani aniqlanadi. Bu esa boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Korxona moliyaviy natijalarini tahlil qilishda faqat foydaga e'tibor qaratish yetarli emas. Chunki ayrim korxonalarda foyda mavjud bo'lgani holda, pul oqimlari zaif, debitorlik qarzlari yuqori yoki qisqa muddatli majburiyatlar hajmi katta bo'lishi mumkin. Shuning uchun statistik tahlil jarayonida likvidlik, to'lov qobiliyati va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari ham o'rganilishi lozim. Moliyaviy tahlil nazariyasida korxonaning haqiqiy iqtisodiy holatini baholash uchun foyda ko'rsatkichlarini balans, pul oqimlari va majburiyatlar bilan birgalikda tahlil qilish tavsiya etiladi⁸⁷.

Statistik tahlilning amaliy ahamiyati shundaki, u korxona rahbariyatiga faqat o'tgan davr natijalarini emas, balki kelgusi davr uchun prognoz ko'rsatkichlarini ham shakllantirish imkonini beradi. Masalan, foyda dinamikasi barqaror o'sish xususiyatiga ega bo'lsa, kelgusi yil uchun real moliyaviy reja ishlab chiqish mumkin. Agar xarajatlar o'sish sur'ati daromadlar o'sish sur'atidan yuqori bo'lsa, bu holat korxona uchun xavfli signal hisoblanadi. Bunday vaziyatda xarajatlarni optimallashtirish, mahsulot tannarxini pasaytirish yoki sotish strategiyasini qayta ko'rib chiqish zarur bo'ladi.

Xulosa

Korxonalarda moliyaviy natijalarni statistik baholash va tahlil qilish iqtisodiy boshqaruvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Statistik tahlil orqali korxonaning daromadlari, xarajatlari, foydasi, rentabelligi va moliyaviy barqarorligi aniq raqamlar asosida baholanadi. Dinamik tahlil, taqqoslama tahlil, indeks usuli, o'rtacha miqdorlar va korrelyatsion tahlil moliyaviy natijalarning shakllanish sabablarini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Korxonada moliyaviy natijalar ijobiy bo'lishi uchun faqat daromadni oshirish emas, balki xarajatlarni oqilona boshqarish, resurslardan samarali

⁸⁶ Savitskaya G.V. *Analiz xozyaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya*. Minsk: Novoye znaniye, 2013.

⁸⁷ Kovalyov V.V. *Finansoviy analiz: metodi i protseduri*. Moskva: Finansy i statistika, 2009.

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

foydalanish, mahsulot tannarxini nazorat qilish va moliyaviy xavflarni kamaytirish ham zarur. Shu jihatdan, moliyaviy natijalarni statistik tahlil qilish korxona barqarorligini ta'minlash, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish va kelgusi rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. International Accounting Standards Board. Conceptual Framework for Financial Reporting. London: IFRS Foundation, 2018.
2. Kovalyov V.V. Finansoviy analiz: metodi i protseduri. Moskva: Finansy i statistika, 2009.
3. Savitskaya G.V. Analiz xozyaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya. Minsk: Novoye znaniye, 2013.
4. Sheremet A.D. Analiz i diagnostika finansovo-xozyaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya. Moskva: INFRA-M, 2019.

